

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Іванов М.С.,

аспірант кафедри правосуддя

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.4.34>

**ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В КОНСТИТУЦІЙНІЙ ЮРИСДИКЦІЇ**

Реальною метою правових реформ виступає бажаний правовий стан або конкретний юридичний статус групи осіб. Правові реформи, метою яких є запровадження дієвого механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, мають реалізовувати невимірну кількість юридичних можливостей для незліченної кількості громадян. Використовуючи інститут прав людини як соціальну призму, ми можемо впевнитися у тому, що однією з найпроблемніших галузей українського законодавства щодо забезпечення прав людини є сфера дії кримінальних процесуальних правовідносин.

Підтримання ефективної діяльності правових механізмів забезпечення прав людини, зокрема за допомогою правових інструментів конституційної юрисдикції, має стати першочерговим завданням для всіх гілок влади в Україні. Однак важливо врахувати, що далеко не всі права учасників кримінального провадження безпосередньо забезпечені правовими інструментами конституційної юрисдикції. Більше того, такий елемент національного правового механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, як конституційна юрисдикція, насамперед націлений на захист основних конвенційно-конституційних прав людини. До таких прав ми можемо віднести право на справедливий суд.

Можливість людини захищати свої права, свободи та інтереси за допомогою справедливого суду є тим демократичним благом, яке необхідно будь-якій правовій державі. Однак варто наголосити, що таке завдання не є простим. Насамперед це пов'язано з тим, що в сучасному правовому генезисі відсутня єдина думка щодо трактування поняття справедливості. Одні науковці отожднюють справедливість із правом, інші пов'язують поняття права і справедливості, що утворюють певний симбіоз.

Дослідженням інституту права на справедливий суд займалися такі вчені, як: Г. Бережанський, В. Городовенко, І. Гриценко, В. Жаровська, І. Мокрицька, М. Погорецький, С. Прилуцький, Н. Сакара, В. Шибіко та інші. На жаль, досі нормативне визначення, зміст та правові гарантії забезпечення права на справедливий суд не є остаточно дослідженими. Отже, метою цієї статті є дослідження права на справедливий суд як предмета механізму забезпечення прав учасників криміналь-

ного провадження у конституційній юрисдикції, а також визначення місця цього права у системі міжнародних гарантій прав учасників кримінального провадження.

Поняття права і справедливості завжди були пов'язані у рамках буття суспільства, утворюючи між собою таке поняття, як справедливий суд. С.В. Прилуцький слушно зазначає, що «об'єктивною реальністю є те, що перехідні стани економіки чи її різкі коливання, а також нестійкі соціальні процеси та їх непередбачувані зрушення справляють негативний вплив на діяльність публічної влади. І саме у такі моменти проявляється незамінна роль суду як самостійного інституту публічної влади, що покликаний гарантувати життєдіяльність держави та цілісність суспільства» [1, с. 29–30]. Розвиток інституту справедливого суду тривав з часів античності і триває понині.

Ще Аристотель визначав, що справедливість є найважливішим поняттям, без якого не може існувати ні громадянське, ні політичне життя. «Іти до суду – значить звертатися до справедливості, оскільки суддя прагне бути ніби уособленою справедливістю», – зазначав філософ [2, с. 176].

Г. Гроцій у трактаті «Про право війни і миру» акцентує увагу на справедливих засадах: «...незважаючи на те, що державні суди встановлені не природою, а людською волею, проте вони є незрівнянно досконалішими, ніж творіння природи, і більш придатними для спокою людей» [3, с. 199].

Ж-Ж. Руссо теж зауважував, що справедливість стає суспільною реальністю тоді, коли втілюється у праві, формулюється та закріплюється у законах, встановлених людьми на підставі їх загальної згоди про справедливе [4, с. 8].

Ми можемо визначити, що розвиток справедливого суду тривав протягом усього формування суспільства і держави. Кожне нове покоління науковців і правників привносило нові визначення поняття справедливості, права на неї і справедливого суду.

Вітчизняними вченими досить часто використовується категорія права на справедливий суд. Наприклад, Л. Європіна вказує на те, що єдність категорій справедливості й законності виражається в тому, що вони мають загальну нормативну природу, належать до однієї системи, урегульованої соціальними

нормами, формуються в межах того самого суспільства і є регуляторами суспільних відносин, оскільки визначають межі дозволеного й обов'язкового [5, с. 26].

Також мають місце вдалі спроби тлумачення права на справедливий суд, зокрема, через систему елементів такого права. Так, І. Гриценко та М. Погорецький доводять, що право на справедливий суд включає в себе такі елементи: інституційні (створення суду на підставі закону, його незалежність і неупередженість), організаційно-функціональні (доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність судового розгляду, обов'язковість судових рішень), функціональні (змагальність процесу, розумні строки розгляду) і спеціальні [6, с. 4–5].

Водночас вважаємо за можливе погодитись із визначенням структури права на справедливий суд, яке запропоноване Г. Бережанським. На переконання науковця право на справедливий суд складається з таких елементів: змістового, інституційного, матеріального, процесуального [7, с. 193].

Окремо необхідно згадати про такий складовий елемент права на справедливий суд, як право на доступ до суду. Право на доступ до правосуддя гарантується багатьма нормативними актами як міжнародними, так і національними, але існування і функціонування суду в сучасній Україні не можна назвати зразковим в аспекті забезпечення цього права.

Перш за все важливо визначити, який зміст має термін «доступ до правосуддя». Наприклад, Н. Сакара визначає доступність правосуддя як певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого та ефективного судового захисту, що конкретизується у необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодному зверненні будь-якої особи до суду [8, с. 64].

Обґрунтовану позицію щодо визначення змісту поняття «доступ до правосуддя» має і О. Михайленко, який вказує на те, що поняття «доступ до правосуддя» і «доступність правосуддя» доцільно відрізнити. Доступ необхідно пов'язувати з відповідним дозволом тих, від кого залежить надання можливості звернутися до правосуддя для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Доступність правосуддя можна тлумачити як одну із його засад, іншими словами, це можливість усіх бажаючих вільно і без перешкод, на рівних умовах використати цей інститут для забезпечення своїх прав і законних інтересів [9, с. 40].

Відповідно до позиції В. Шибіко «доступ до правосуддя у кримінальному процесі означає певний процесуальний режим (у вигляді визначених у кримінально-процесуальному законі певних вимог, заборон і дозволів) як систему відповідних процесуальних засобів, який дає можливість учасникам процесу знати про свої права на активну участь у справі, використовувати ці права для справедливого її вирішення» [10, с. 45].

Необхідно підкреслити, що доступність правосуддя являє собою систему організаційно-правових та інших заходів органів державної влади та інших учасників суспільних відносин щодо створення належних умов користування кожною особою правом, у тому числі здатністю розуміти та свідомо пізнавати правові вимоги, використовувати закріплені за нею права і виконувати покладені на неї обов'язки з метою підвищення рівня культурно-правового розвитку кожної людини [11, с. 7].

Проаналізувавши тлумачення вітчизняних науковців поняття «доступ до правосуддя», ми пропонуємо розглядати це поняття у таких напрямках: 1) доступ до правосуддя – правовий порядок, який забезпечує досягнення функціональної мети інституту судового захисту справедливості; 2) доступ до правосуддя – система правових інструментів, що робить можливою звернення громадян до суду задля захисту свого права чи інтересу та забезпечує рівність такого доступу для громадян; 3) доступ до правосуддя – певний процесуальний режим як система відповідних процесуальних засобів, який дає можливість учасникам процесу знати про свої права на активну участь у справі та використовувати ці права для справедливого її вирішення.

Загалом, у державі мають існувати реально діючі ефективні засоби та механізми, за допомогою яких особа зможе реалізувати своє право. У цьому контексті варто згадати рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) № 4-р/2019 від 13.06.2019 [12], яким КСУ визнав неконституційним положення ч. 2 ст. 389 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) щодо неможливості оскарження рішень суду першої інстанції в кримінальному провадженні під час розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції. Ми вважаємо, що це рішення КСУ можна вважати таким, що поліпшило доступ до суду, а саме доступ обвинуваченого і його захисника до апеляційного оскарження ухвал про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Очевидно, що для українських громадян однією з основних норм, яка закріплює право на справедливий суд, є стаття 55 Конституції України, яка проголошує, що «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». Не менш важливою нормою для вітчизняного правозастосування є стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, у разі визначення цивільних прав і обов'язків особи чи під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, що висувається особі.

З огляду на той факт, що право на справедливий суд посідає одне з основних місць у системі глобальних цінностей демократичного суспільства, Європейський суд у своїй практиці пропонує досить широке його тлумачення. Так, у справі *Delcourt v. Belgium*

ЄСПЛ зазначив, що «у демократичному суспільстві у світлі розуміння Конвенції право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 Конвенції не відповідало б меті та призначенню цього положення» [13].

У своїй практиці Європейський суд неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у статті 6 Конвенції, не є абсолютним: воно може бути піддане обмеженню, оскільки вимагає за своєю природою державного регулювання. Держави-учасниці Європейської Ради користуються у цьому питанні певною свободою розсуду. Суд має переконатись у тому, що право доступу до суду не обмежується таким чином чи такою мірою, що сама суть права буде зведена нанівець. Крім того, подібне обмеження не буде відповідати ст. 6 Конвенції, якщо воно не переслідує легітимної мети та немає розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою (справа *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*) [14].

Практика Європейського суду щодо України стосовно гарантій, закріплених статтею 6 Конвенції, знайшла своє відображення у справах, які стосуються права доступу до суду та справедливого судового розгляду. І ми маємо зазначити, що, на жаль, висновки ЄСПЛ є невтішними для України, адже практика застосування державою інструментів, що покликані забезпечувати громадянам можливість реалізувати своє право на справедливий суд, не є ефективною. Основні проблеми вбачаються у відсутності дієвих гарантій права особи на справедливий суд, недосконалості процесуального закону і відсутності внутрішнього спрямування суддів на забезпечення права особи на справедливий суд. Безсумнівно, що така практика не є допустимою для правової держави.

Саме тому є нагальна необхідність у швидких і ефективних реформах судової системи України, реформах, які забезпечать не тільки існування можливості реалізувати особою права на справедливий суд, але реформах, які дадуть можливість громадянам України застосовувати увесь комплекс прав, передбачених міжнародними і національними нормами права.

На жаль, як зазначає М. Оніщук, результати соціологічного дослідження вказують на те, що лише 39% українців вважають, що право на справедливий суд в Україні повністю або частково реалізовано. Втім, 61% населення країни схиляється до думки, що добитись справедливого суду в країні практично неможливо [15, с. 8]. На наше переконання, відповідна статистика відображає незадовільний рівень довіри громадян України до судової системи.

Підсумовуючи, ми можемо зазначити, що право на справедливий суд мало значну історію формування і розвитку. У сучасній правовій науці немає єдиної думки щодо визначення чітких критеріїв справедливості, яка формує змістове ядро права на справедливий суд. Нормативне закріплення права на справедливий суд є у багатьох нормативних актах міжнародного і національного рівня. Враховуючи конституційний рівень забезпечення права на спра-

ведливий суд в Україні, є підстави зробити висновок про те, що право на справедливий суд є предметом правового механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження в конституційній юрисдикції. Водночас, на жаль, Україна не може вважатися країною, яка повною мірою забезпечує право на справедливий суд для своїх громадян, що підтверджується значною кількістю скарг до Європейського суду з прав людини, поданих громадянами нашої країни. Очевидною є нагальна потреба в реформуванні національного законодавства України загалом та кримінального процесуального права зокрема у сфері забезпечення права особи на справедливий суд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2012. 317 с.
2. Аристотель: сочинення. В 4 т. Москва : Юрид. лит. 1983. Т.4. 273 с.
3. Гроцій Г. О праве войны и мира. Москва : Гос. Изд-во юрид. лит. 1956. 868 с.
4. Самохвалов В.В. Законність і справедливість в епоху античності і середньовіччя. *Правова держава* : щоріч. наук. пр. ІДП НАН України. Вип. 11. *Юрид. кн.* 2000. С. 510–519.
5. Європіна Л. Законність як фундаментальна засада прокурорської діяльності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. № 4(46). 2016. С. 24–29.
6. Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. № 91. 2012. С. 4–5.
7. Бережанський Г. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник Кримінального судочинства. ТОВ «Правова Єдність»*. № 2017/3. 2017. С. 191–196.
8. Сакара Н. Належна судова процедура як елемент доступності правосуддя. *Юридична Україна*. 2004. № 3. С. 63–67.
9. Михайленко О. Р. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя. *Вісник Академії прокуратури України*. № 3. 2007. С. 39–43.
10. Шибіко В.П. Участь захисника у забезпеченні права обвинуваченого на доступ до правосуддя. *Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення* : матер. міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 груд. 2005 р. Київ : ЦНТ «Гопак». 2006. С. 40–46.
11. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків : Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. 2006. 20 с.
12. Рішення Конституційного Суду України № 4-р/2019 від 13.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19> (дата звернення: 09.10.2019).
13. *Delcourt v. Belgium*, 17 January 1970, Series A No. 11. URL: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Delcourt_v_Belgium_17_01_1970.pdf (дата звернення: 09.10.2019).
14. *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*, 12 July 2001, Application No. 29032/95. URL: <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/2001/463.html> (дата звернення: 09.10.2019).
15. Оніщук М. Конституційна реформа правосуддя: перші висновки до другої річниці. *Слово національної школи суддів України*. № 2(23). 2018. С. 6–13.

Іванов М.С. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КОНСТИТУЦІЙНІЙ ЮРИСДИКЦІЇ

Право на справедливий суд є одним із найдавніших прав, які надавалися законом людині для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Право на справедливий суд досліджувалось у роботах видатних учених, філософів, юристів, які свого часу прямо вказували, що справедливість є людською категорією, яка може існувати у цивілізованому суспільстві, де існує держава, що підтримує і гарантує існування справедливого суду. На поточний момент право на справедливий суд є визнаним правом людини, яке закріплено у національних та міжнародних законах. Існування права на справедливий суд є гарантією законного використання учасниками кримінального процесу своїх прав та належного виконання ними своїх обов'язків, що призводить до ефективного досягнення цілей кримінального провадження. Право на справедливий суд складається з багатьох інших прав, які визначають різні аспекти проведення судового розгляду справи, які в сукупності забезпечують існування інституту права на справедливий суд. Особливої уваги заслуговує право на доступ до правосуддя. Право на доступ до правосуддя є важливою складовою частиною права на справедливий суд, оскільки воно надає можливість реалізувати учасникам кримінального провадження власні права задля забезпечення своїх процесуальних інтересів. На жаль, в Україні ще не забезпечений належний рівень ефективності такого права, особливо, зважаючи на статистику звернень громадян України до Європейського суду з прав людини зі скаргами на порушення такого права державними органами. Водночас належний науковий аналіз дасть можливість напрацювати необхідні зміни в законодавстві України, що, своєю чергою, буде позитивно впливати на рівень захищеності права на справедливий суд для громадян України. Враховуючи конституційний рівень забезпечення права на справедливий суд в Україні, є підстави зробити висновок про те, що право на справедливий суд є предметом правового механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження в конституційній юрисдикції.

Ключові слова: справедливість, право на справедливий суд, кримінальний процес, конституційна юрисдикція, механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження, право на доступ до суду.

Ivanov M.S. THE RIGHT TO FAIR TRIAL AS THE SUBJECT OF A LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN CONSTITUTIONAL JURISDICTION

The right to fair trial is one of the oldest rights granted by law to a person to protect his rights, freedoms and legitimate interests. The right to fair trial took place in the writings of eminent ancient scholars, philosophers, and lawyers, who in their time explicitly stated that justice is the human category that can exist in the society where the state exists, and that civilized society must uphold the existence of justice court. It would be right to point out that the re-flourishing of the institution of the right to fair trial took place only in the eighteenth century and was related to the development of civil society, state institutions and the institute of human rights. At present, the right to fair trial is the recognized human right enshrined in national and international law and is a pillar of the institute of court, although such right is not absolute. A particularly important area of application of the right to fair trial is the area of criminal-procedural relations, where the risks of misapplication of the rules of law can cause serious consequences for the rights, freedoms and interests of citizens. The right to fair trial is the guarantee of the lawful use of the rights of the participants in the criminal proceedings and the proper performance of their duties, which leads to the effective attainment of the objectives of criminal proceedings. In defining the content of the right to fair trial, we turned to the opinion of many domestic scientists and lawyers, who, although, are not in a same position, but generally define the features of the right to fair trial quite similarly. We emphasize that the right to fair trial is not a monolithic one, but it consists of many other rights which determine the various aspects of the trial and which together ensure the existence of the right to fair trial. Among such rights is the right, that we believe, deserves special attention, the right to access to justice. The right to access to justice is an important component of the right to fair trial, as the right to access to justice is an element of the right to fair trial that enables participants in criminal proceedings to exercise their rights for the purpose of securing their procedural interests. We consider it is necessary to state that the right to access to justice determines the 2 basic aspects of the exercise of the right to fair trial, namely, the aspect of physical and legal access to a fair court, and accordingly the exercise of the right to fair trial. We also noted that the right to fair trial was reflected not only in the criminal procedural legislation and in the Criminal Procedure Code of Ukraine. The right to fair trial is enshrined in the Constitution of Ukraine and is binding on all forms of justice, that is reflected in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine. In addition, the institution of the right to fair trial is the compulsory attribute of international law, such as the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Unfortunately, we cannot ascertain the proper level of effectiveness of such right, especially considering the statistics of appeals of citizens of Ukraine to the European Court of Justice with complaints of violation of such right by the state bodies of Ukraine. At the same time, we are convinced that proper scientific analysis will make it possible the necessary changes to the legislation of Ukraine, and the implementation of the relevant conclusions will have a positive impact on the level of protection of the right to fair trial for citizens of Ukraine.

Key words: justice, right to fair trial, criminal procedure, constitutional jurisdiction, mechanism for securing the rights of participants in criminal proceedings, right of access to court.